

PŘEKLADATELSKÝ POSTUP SEPTUAGINTY

Jan Heller

Přehled obsahu

- A. ÚVOD
  - 1. Těžištěm biblické teologie je kérygma
  - 2. Kérygma je nutno vždy znovu interpretovat
  - 3. Interpretace je aktualizace
  - 4. Úkol Septuaginty: transpozice kérygmatu
  - 5. Program a postup dalšího rozboru
- B. JAZYKOVÁ STRÁNKA PROBLÉMU
  - I. Rekapitulace dosavadního bádání
    - 1. Vymezení problému
    - 2. Přehled dosavadních stanovisek a výsledků
      - a) Podněty filozofů (Herder, Humboldt)
      - b) Pohledy teologů (Pedersen, Boman)
      - c) Reakce lingvistů (Barr)
    - 3. Skutečné nedostatky dosavadního bádání
      - a) lingvistické: tvar místo kategorie
      - b) sémantické: etymon místo struktury
    - 4. Úkoly dalšího průzkumu

II. K o ř e n

1. Obecné problémy

- a) struktura: libovolná či schématická?
  - b) hranice: co je báze a co formanty?
  - c) formanty: co kdy může být formantem?
2. Indoevropský kořen, hypotéza E. Benvenistea
  3. Semitský kořen, spor biliteristů a triliteristů
  4. Srovnání semitského a indoevropského kořene
    - a) Vztahy sémantické jsou problematické
    - b) Vztahy struktur jsou pravděpodobné

III. M o r f o l o g i e a s y n t a x e

1. Problém kategorií a jejich (in)adekvátnosti
2. Souhrnné zhodnocení shod a rozdílů
3. Genetické utřídění shod a rozdílů
  - a) Vrstva shod: starší systém pronominální
  - b) Vrstva rozdílů: mladší systém verbální
4. Rekonstrukce historického vývoje vztahů hebrejštiny a řečtiny
  - a) Období "nostratické" - základní shody
  - b) Období migrací - růst rozdílů
  - c) Období nového setkání - helenistické

G. SEPTUAGINTA A JEJÍ RÁZ

I. V z n i k S e p t u a g i n t y

1. Tradiční představa - legenda Arišteova
2. Novodobé představy
  - a) Lagardeovo hledání archetypu
  - b) Thackerayův objev vrstev
  - c) Kahleho targumová hypotéza
  - d) Bathelémyho korekturová hypotéza

II. K o n k o r d a n t n o s t S e p t u a g i n t y

1. Objektivní předpoklady konkordantnosti Septuaginty vůči Masore
2. Míra a hranice konkordantnosti, vyjádřené matematicky
3. Typy ekvivalentů: jednotný, převažující, roztržštěný

III. J a k S e p t u a g i n t a p ř e k l á d á

1. Dosavadní zpracování tématu
2. Překládání nominální flexe
3. Překládání verbální flexe
4. Překládání frazeologie (specifických vazeb), příklady:
  - a) Učinit smlouvu
  - b) Vzávat jméno
  - c) Syn smrti
5. Výsledky

IV. T e o l o g i e S e p t u a g i n t y

1. Jméno Boží (JHVH - kyrios)
  2. Centrální pojmy (zákon, spravedlnost, pravda atd.)
  3. Antropomorfismy
  4. Antropopatismy
  5. Chrátomorfismy
  6. Výsledky
- ## V. V ý s l e d n i c e a s m ě r n i c e
1. Přístup exegeta k Septuagintě
  2. Vztah Septuaginty a Masory (geneticky)
    - a) Prvá fáze: maximum spontánnosti, minimum programovosti
    - b) Druhá fáze: maximum programovosti, minimum spontánnosti
  3. Posuny Septuaginty:
    - a) Příběhy a lidé: historizace, lokalizace, individualizace
    - b) Bůh a zvěst: spiritualizace, transcendentizace, univerzalizace

A. ÚVOD

1. Těžištěm biblické teologie je kérygma

Trvalým výsledkem teologického bádání i zápasů posledních desetiletí je to, že se nám ujasnilo, že v biblické teologii nejde o nauku, o různé náboženské názory a systémy, nýbrž o zvěst, o kérygma. Jinak řečeno, úkolem biblického teologa není svémocně třídit a svrchovaně hodnotit obsah biblic-

kých výpovědí, nýbrž sledovat jednající Slovo a snažit se o to, porozumět jeho dílu a cíli.

Obsahem starozákonního kérygmatu jsou především skutky Hospodinovy, obsahem novozákonního pak dílo Ježíše Krista. Kérygma je tedy, jak mu rozumím, takovým svědectvím o Bohu a jeho díle, ve kterém Bůh sám přichází k slovu.

Obsah kérygmatu je neměnný, jeho podoba je však proměnlivá. Už sama čtyři evangelia říkají leccos různým způsobem. Apoštol Pavel pak má přímo na programu být Židům Žid a Řekům Řek, aby obojí získal, čili aby jim tlumočil zvěst v podobě, v níž by jim byla srozumitelná a dostupná (1K 9,19-22). Úsilí o srozumitelnou podobu zvěsti, o její názornou a věrohodnou interpretaci, je tedy legálním a naléhavým úkolem teologické práce.

2. Kérygma je nutno vždy znovu interpretovat

Je samozřejmé, že není v našich silách, abychom uzpůsobili (chcete-li "přisladili", jak říkal Chelčický, a to až redukcí, spiritualizací, sociologizací, dereligionizací či jakoukoli jinou -zací) kérygma takovým způsobem, aby bylo přijatelné bez zásahu Ducha svatého. Zvěst, přijatelná bez pomoci Ducha, už není pravá biblická zvěst, nýbrž jen její odvar, náhražka, napodobenina, deformace.

Ale toto vědomí, že jsme stále znovu odkázáni na nový, aktuální, svrchovaný a nevynutitelný zásah Ducha, neznamená, že si můžeme hověť a nestarat se o podobu našeho svědectví, tedy o živou interpretaci kérygmatu. Naopak: Tentýž Duch, který otvírá srdce oslovovaných, vede (doslova "nese" - řec. ferei 2P 1,21) oslovující nejen k tomu, aby zvěst vyřídili, nýbrž i k tomu, aby ji vyřídili co nejlépe, co nejsrozumitelněji a nejpřesvědčivěji. Zájem na srozumitelnosti Kérygmatu nás vede k tomu, abychom je vždy znovu interpretovali čili abychom se - podle Daňka - zapojili do tradice, stali se sami jeho tradenty.

Až potud je vše jasné a sotva kdo bude mít nějakou ná-

mitku. Nesnáze však vyvstávají nad otázkou, co je interpretamen a co nikoli, čili co je ještě legální, ortodoxní, a co již ilegální, heterodoxní interpretace. Uveďme si příklad:

a) Většina dnešních bohoslovců se shoduje v tom, že sedm dní stvoření nelze vykládat jako 7 x 24 hodiny a Adama jako biologické individuum. Starověcí lidé si to tak ovšem představovali, ale naše víra ve Stvořitele, kterou s nimi sdílíme, není vázána a podmíněna touto jejich dobovou fyzikální a biologickou představou. Zde je nám, alespoň většinou z nás, jasno, že tyto biblické výpovědi musíme dnes interpretovat, vyložit, a to dosti radikálně.

b) Podstatně jiná situace je v rozhovoru současných bohoslovců o Kristově vzkříšení. Zde už i jen mírné vymezení stanovisek a vyjasnění front vede k tuhým sporům a vzájemnému obviňování.

3. Interpretace je aktualizace

Podstatou každé interpretace kérygmatu není abstraktní, teoretické vyloupení podstatného jádra z nepodstatné slupky, nýbrž jeho aktualizace do situace, v níž má právě kérygma zaznít. To znamená, že způsob interpretace není určován jen kérygmatem samým, nýbrž zároveň i rázom situace, do níž je určeno, v níž má zaznít. Protože pak situace člověka v dějinách je vždy jiná, odchýlná od věřejší, stále proměnlivá a neopakovatelná, nelze vytvořit jednou provždy hotový návod. Každá generace musí znovu zápasit o své porozumění, přetlumočení a přivlastnění zvěsti.

A přece se tento zápas děje v souvislosti s minulostí, v historické kontinuitě s těmi, kdo nás v něm předešli; to, jak pochopili a tlumočili Boží oslovení naši duchovní otcové, je pro nás významným poučením, ba víc, je směrnicí pro naši další cestu, pro naše nynější aktuální interpretační úkoly. A tu jsme u vlastního tématu, totiž u toho, jak se můžeme poučit z interpretačního úsilí Septuaginty, z jeho

aspektů a záměrů, z jeho úskalí i úspěchů.

4. Úkol Septuaginty: transpozice kérygmatu

Nežli se pustíme do vlastního rozboru, zamysleme se ještě předem krátce nad námitkou, která by mohla být v této chvíli předložena. Zní: Je interpretační proces a postup, zachycený Septuagintou, ještě dnes a pro nás dosti poučný a směrodatný, když jde o dobu dávno minulou a odlehlou v představách i strukturách? Pro dnešní "dospělý" svět potřebujeme radikální "odmytologizování", a v tom nám Septuaginta a její postup mnoho nepomůže!

Na to bych rád odpověděl: Demytologizační program je ovšem závažná otázka, ale jen v něm se náš interpretační úkol nevyčerpává. Navzdory všem obsáhlým rozhovorům zůstává po mém soudu otevřenou otázkou, zdali je vnitřní poloha moderního člověka opravdu tolik odlišná od minulých časů, jak tvrdí - v podstatě pod vlivem pozitivismu - některé proudy filozofické a jak je v tom následují, ať už více či méně uvědoměle, i některé směry teologické. Celosvětová sekularizace, která jedny ohromuje a děsí a jiné zase fascinuje a přitahuje, má své kořeny daleko v minulých staletích (minimálně u Viléma Occama) a to, co máme dnes před očima, je jen její dozrávání a její ovoce v některých oblastech, kde její vliv nebyl dříve tak patrný. Lidstvo asi není tak dospělé, jak se někteří domnívají nebo si i namlouvají, aby utlumili vlastní komplexy. Velká modelová řešení minulosti si zachovala dodnes svou závažnost. V oblasti teologické pak byl úkol Septuaginty jedinečný. Pokusila se totiž transponovat kérygma z hebrejské do řecké jazykové a tím i myšlenkové polohy. Tato transpozice přináší i pro dnešní teologickou práci řadu závažných podnětů. Proto se dodnes vyplatí zabývat se Septuagintou co nejpečlivěji.

5. Program a postup dalšího rozboru

Septuaginta jako ostatně každý překlad je zároveň i výkladem. Na mnoha místech a v mnoha věcech se odchyluje od Ma-

sory (hebrejského textu, jak nám byl zachován péčí synagogy). Tyto odchylky však mohou mít různou příčinu. Jednak k nim mohla Septuaginta donutit jazyková nutnost, když se překládaná výpověď nedala řecky vyjádřit jinak, jednak se v těchto odchylkách může projevovat také teologický, interpretační záměr překladatelů. To je třeba rozlišit, pokud je to možné, a to samozřejmě metodou co nejpřesnější jazykovědné analýzy. Jen když víme, k čemu byla Septuaginta donucena možnostmi jazyka (řečtiny), můžeme rozeznat, co nad to teologicky chtěla, co tedy posunula záměrně. Proto se další rozbor rozpadá do dvou částí:

a) Nejprve se pokusíme odpovědět na otázku, nakolik je Septuaginta jako výraz přechodu starozákonního podání z hebrejského do řeckého prostředí spolurčena faktorem jazykové nesourodosti hebrejštiny a řečtiny a vůbec hebrejské a řecké gramatické i myšlenkové distance a tedy n u t n o s t i objektivně formální povahy. Jinak řečeno, pokusíme se zjistit, kde Septuaginta m u s i l a posunout výpověď, chtěla-li být vůbec jazykově srozumitelná. Z této otázky vyplývá úkol prozkoumat vzájemný vztah indoevropské a semitské gramatické a potom i myšlenkové struktury.

b) Druhá otázka zní: Nakolik je znění Septuaginty spolurčeno z á m ě r e m interpretovat, tedy transponovat a adaptovat kérygma do nové životní a myšlenkové oblasti, to jest kde jsou vlastní teologické rozdíly mezi Septuagintou a Masorou, které teprve zrcadlí vnitřní posuny kérygmatických hrotů podání a tím i změny v teologické koncepci vrstvy.

Z toho všeho pak vyplývá, že teologii Septuaginty nelze zkoumat bez předchozího podrobného zpracování její jazykové stránky a překladatelské metody.

Tato zdánlivě samozřejmá připomínka má dnes zvláštní důležitost: Na počátku našeho století, v období liberální teologie, propadali teologové a zvláště starozákonníci nezřídka orientalistické filologii. Vzpomeňme třeba na případ Friedricha Delitzsche, který přešel od Starého Zákona k asy-

riologii. Ve třicátých letech přišla reakce. Její první předbojovníci - nepočítáme-li našeho S. Daňka - byli Wilhelm Vischer, Walter Eichrodt a další. Zdůrazňovali - v podstatě správně - především kérygma, zvěst o Božích skutcích, církevní a naučné užití Písma atd. Mezi epigony koryfejí se však časem začala šířit pohodlná pověra - žel i u nás - že piplat se gramatikou je málo účelné, že textová kritika od aparátu po marginální masoru je zbytečnost, samostatná práce s fakty archeologickými a epigrafickými luxus atd. A tak příliv ortodoxie, po mnohé stránce sympatický, se leckdy zploštil do praktikismu a pak vypáňoval bezděčně i na útesech biblistiky nejednou diletantský primitivismus. V odborných kruzích dnes už vane zase jiný vítr a číhají jiná nebezpečí, ale v naší širší církevní veřejnosti je stále ještě potřeba zdůrazňovat Lutherovo "vera theologia est grammatica", i když tím netvrdím, že "omnis theologia est solum grammatica". Ale rozhodně je nutno u té gramatiky začít. A kdo ji pomine, staví na písku.

B. JAZYKOVÁ STRÁNKA PROBLÉMU

I. R e k a p i t u l a c e   d o s a v a d n í h o   b á d á n í

1. Vymezení problému

Každý jazyk představuje určitý systém se specifickými vyjadřovacími možnostmi. Čím vzdálenější jsou si dva jazyky, tím obtížnější je překlad z jednoho do druhého. Z toho vyplývá nad Septuagintou otázka: Jak dalece je vůbec možno v rámci jazykových rozdílů řečtiny a hebrejštiny pořídit přesný překlad Starého Zákona? Kde se v Septuagintě zračí základní rozdíly mezi indoevropským a semitským jazykovým typem?

2. Přehled dosavadních stanovisek a výsledků

a) Podněty filozofů:

Otázka distance řeckého a hebrejského či obecněji indoevropského a semitského systému zaujala již téměř před dvěma stoletími J. G. Herdera, který prvý zdůrazňoval význam slove-

sa v hebrejštině a tím její dynamismus. Další podněty přinesl W. von Humboldt, který poukazoval na souvislost jazyka se způsobem myšlení. Pak následovalo mnoho dalších filozofů, psychologů jazyka i lingvistů.

b) Pohledy teologů:

Nejdůležitější přínos pro Starý Zákon však pochází až z nové doby. Otázkou se sice zabývala řada odborníků, jmenujme si však ve zkratce jen dva zvláště významné: J. Pedersen poukázal na některé do té doby nezaregistrované nebo nedoceněné rysy hebrejštiny a odkryl nové vrstvy semitského vnímání i myšlení. Jeho podněty dále rozpracoval T. Boman, jehož kniha "Das hebräische Denken im Vergleich mit dem griechischen", vyšlá v řadě vydání, patrně představuje zatím nejzazší bod na cestě za svérázem hebrejského myšlení v protikladu k řeckému.

c) Reakce lingvistů:

Proti Bomanovi se však postavil ostře J. Barr, jehož kniha "Semantics of the Biblical Language" je třistastránkovou polemikou s Pedersenem, Bomanem a dalšími, a to jak s jejich metodou, tak s některými jejich výsledky. Také teologické slovníky Cremerův a Kittelův kritizuje Barr způsobem na Angličana neobvykle ostrým. Zastáncům hebrejsko-řeckého kontrastu vytýká v podstatě dvě věci: Předně nedostatek lingvistické erudice, s níž souvisí to, že neužívají dostatečně širokého srovnávacího materiálu z dalších jazyků kromě řečtiny a hebrejštiny, za druhé pak jim vytýká filozoficko-teologický zájem, kterým prý zastánci kontrastu tendenčně znásilňují a přeznačují nebo alespoň sémanticky přetěžují prostá jazyková fakta. Proto také kritiku své knihy je ochoten přijmout jen od lingvistů, nikoli od teologů či filozofů.

Jestliže Barr požaduje od teologů - biblistů, aby se vzdali teologického zájmu dříve, než se pustí do teologické práce, prozrazuje tím na sebe, že je přes všecku svou učnost primitivním majetkem pozitivistické koncepce vědy, kterou v minulých desetiletích překonala už i fyzika. Však se

také žádné z jeho kladných tvrzení, jichž je ostatně v jeho spisech pořádku, obecně neprosadilo. Nicméně on i někteří další, jemu podobní obháječi latentního pozitivismu v biblických oborech způsobili, že se většina odborníků začala těmto problémům vyhýbat. Jen málo biblistů má dnes odvahu k tomu, předložit syntetickou teologickou koncepci na základě průzkumu biblických jazyků; naopak se do biblistiky přenáší metody profánní lingvistiky do té míry, že to ve svých důsledcích problematizuje normativně sakrální ráz biblického textu. Ale o tom raději někdy jindy.

3. Skutečné nedostatky dosavadního bádání

I když Barr věc přehnal, přece jen je nutno přiznat, že dosavadní bádání včetně Pedersena a Bomana a jejich žáků vykazuje některé nedostatky. Dva jsou asi nejzávažnější:

1. Lingvisticky: Většina dosavadních badatelů vskutku zkoumala převážně jen jednotlivá slova či tvary, nikoli však samy gramatické kategorie a jevy v celé jejich šíři a náplni.
2. Sémanticky: Byla přeceňována bádání etymologická (metoda diachronická) na úkor analýzy celé sémantické struktury jazyka či určité jazykové oblasti či vrstvy (metoda synchronistická). - Oba nedostatky mají společný jmenovatel. Tím je přecenění detailu u analýzy, nedostatek pohledu syntetického, nedocení vztahu struktur.

4. Úkoly dalšího průzkumu

Odtud vyplývají i úkoly dalšího průzkumu: Chceme-li se vyvarovat dosavadních chyb, nesmíme vyjít jen z gramatických či etymologických jednotlivostí, nýbrž ze základy co nejširší. Je třeba zamyslet se nad místem hebrejštiny v celkovém třídění jazyků a odtud ihned vylíhnou nejen základní shody a rozdíly, nýbrž i některé směrnice pro další postup.

Hebrejštiny i řečtiny se shodují v tom, že obě patří mezi jazyky flektující (ohébné) či podle novějšího třídění jazyky syntetické. Společným znakem těchto jazyků je jednak vý-

znamonosný kořen čili sémantém a flexní přípony čili morfémy, kterými se časuje, skloňuje, stupňuje atd. Pro všechny syntetické jazyky je typické to, že jediný morfém (přípona) může vyjadřovat současně několik kategorií, např. rod, číslo a pád. Pro názornost příklad: Koncovka -y ve slově ženy označuje zároveň genitiv i singulár i femininum.

Z toho vyplývá, že v základní gramatické struktuře hebrejštiny a řečtiny jsou předně shody, mohli bychom říci základní shody, a to nejen v samotných pojmech sémantému a morfému a v možnostech jejich rozlišení (tj. rozlišení stálého, významonosného kořene slova od jeho obměňujících přípon), nýbrž i v povaze, funkci (někde pak i tvaru) některých morfémů čili v rázu flexe. Tak je na příklad prakticky shodná kategorie osoby a čísla u slovesa nebo téměř shodná kategorie rodu a počtu u jména. Jsou ovšem i výrazné obdoby ve struktuře věty čili v syntaxi, oba jazyky rozeznávají jako základní kategorie subjekt a predikát.

Vedle těchto shod či obdob je však i řada rozdílů, a to především v náplni některých gramatických kategorií, jako jsou u jmen "pády" a u sloves "časy" atd.

Tyto shody i rozdíly je třeba systematicky prozkoumat. Jako nejvhodnější postup se nabízí probrat postupně kořen (sémantém), flexi (morfémy) a syntaxi, vytržít shody a rozdíly a nakonec se pokusit uspořádat je historicky i obsahově.

II. K o ř e n

1. Obecné problémy

Při pohledu na semitský a indoevropský kořen (sémantém) vyvstává několik základních otázek:

- a) Jaká je jeho struktura? Může být libovolná, tj. může mít kořen libovolný počet libovolných souhlásek a samohlásek v libovolném pořadí, nebo musí mít vždy určitý tvar, jinak řečeno: lze podobu kořene vyjádřit jednotným schématem (např. hebr. k-t-l)?

b) Kde jsou h r a n i c e kořene? Které hlásky tvoří původní, nejstarší podobu kořene (bázi) a které jsou druhotné, to jest, které přistoupily později jako kořenotvorné přípony (formanty)?

c) Které hlásky mohou být takovým f o r m a n t e m ? Kde mohou které z nich stát? Mají nějakou významovou funkci? Je tato funkce konstantní či proměnlivá? Je-li proměnlivá, co ji ovlivňuje (např. kompatibilita)? Jakými zákony se řídí připojování formantů k bázi? Má zde vliv kompatibilita či inkompatibilita (tj. okolnost, že se některé hlásky vedle sebe snesou či nesnesou)?

I když srovnávací jazykozpyt velice pokročil, přece stav současného bádání nedovoluje odpovědět uspokojivě na všechny uvedené otázky. Problematika je ovšem velice rozsáhlá, pokusíme se jen stručně shrnout si to nejpodstatnější.

2. Indoevropský kořen

Pro pokrok v bádání o indoevropském kořenu byla rozhodující hypotéza francouzského lingvisty Emila Benvenistea, publikovaná v r. 1936. Dnes se obecně uznává. Podle ní byl původní indoevropský kořen jednoslabičný troj písmenný, složený ze základní samohlásky e mezi dvěma souhláskami, tedy schématicky znázorněno *ez*, přičemž *x* a *z* je jakákoli souhláska. Souhlásky pak mohly mít jakýkoli pořad s výjimkou koexistence němé a dyšné znělé, jen musily být různé. K této jednoslabičné bázi pak přistoupil další prvek čili formant, který Benveniste nazývá buď *suffix* nebo *élargissement* (= rozšíření), podle toho, sestává-li se jen ze souhlásky či také ze samohlásky. Výsledné schéma je tedy *ez + q*, případně *ez + eq*, má-li báze nulový stupeň a *suffix* přízvuk.

Benvenistova teorie je dnes mezi jazykozpytci obecně uznávána. Otevřenou otázkou zatím zůstává, zdali se rozšiřování původní jednoslabičné troj písmenné báze řídilo nějakými zákony, čili mají-li už zde formanty povahu morfémů, tj. mají-li nějakou sémantickou, významovou funkci, nebo

jde-li o prvky pouze fonetické. Jinak vyjádřeno: Hranice původního sémantému je nejistá. Nevíme, je-li totožná s jednoslabičnou bází či až s její rozšířenou podobou. Benveniste sám se těmito otázkami velice zabýval po léta, ale žádnou soubornou teorii o zákonech rozšiřování báze - pravidlech tvorby indoevropského kořene již nepředložil.

3. Semitský kořen

Bádání o semitském kořeni charakterizuje především staletý spor mezi biliteristy a trilateristy. Biliteristé zastávali názor, že původní tvar semitského kořene byl dvojkonzonantní, měl tedy schéma *xyz*, přičemž jsou *x* a *z* jakékoli souhlásky, *y* pak jakákoli samohláska. Trilateristé tvrdili, že byl trojkonzonantní, tedy schématu *x-z-q*. Vedle konsekvantních biliteristů a trilateristů vyvstala časem třetí skupina, kterou bychom mohli nazvat "nekonsekvantní biliteristé", kteří tvrdili, že nynější trilaterismus většiny semitských kořenů je patrně druhotný, a že i když biliterismus dnes nelze v plné šíři prokázat, nelze z druhé strany analýzu trojsouhláskových kořenů a hledání dvojsouhláskových bází předem odmítat a považovat za nevědeckou fantazii. Na rozdíl od konsekvantních biliteristů však připomínali, že to ještě neznamená, že všechny trilaterární kořeny jsou rozložitelné a že lze biliterární báze, postulované biliteristy, beze zbytku rekonstruovat z nynějšího tvaru semitských jazyků. Toto třetí stanovisko se zdá nejsprávnější, jak ukazuje řada prací nejvýznamnějšího soudobého odborníka na tomto poli, italského badatele Sabatino Moscatiho. Sám jsem se zabýval poněkud těmito otázkami v článku "Neuere Literatur zur Biliterismus-Frage", Archiv orientální 27 (1959) 278-282.

Jako schéma semitského kořene je tedy zatím nutno připustit jednak tvar *xyz* (*kat*) + *q*, jednak i tvar *k-t-l*, který se sice zdá druhotnější či pozdější, ale jeho odvozenost leckde nelze prokázat. Důležitá jsou především dvě fakta:
1. Nejzákladnější podstatná jména jako otec, matka, bratr,

syn atd. jsou dvoukonsonantní. 2. Řada nepravidelných sloves a jejich proměny během flexe ukazují, že jejich kořen byl teprve druhotně a ještě leckde nedůsledně přizpůsoben trojpisemnému schématu. Zato čtyř či vícepisemné kořeny nejsou v semitských jazycích původní. Jsou buď přejaty odjinud nebo druhotně rozšířeny.

4. Srovnání semitského a indoevropského kořene

Vztahy v ý z n a m o v é , tedy sémantická příbuznost kořenů, jakkoli ji obsáhle zkoumali různí badatelé, zvláště Möller, Pedersen a Cuny, zůstávají stále nejisté. Příklad: Souvisí hebrejské *ʿeber* = přes s řeckým *ὑπερ* s německým *über*? Evidentní jsou vztahy jen u přejatých slov, viz např. *gamal* - *camelus* - *Kamel*, nebo *jajin* (z prasemitského tvaru *vajnu*) - *oinos* - *vinum* - *Wein* - víno. K probádání významové stránky bude možno přistoupit znovu teprve tehdy, až bude pořízen důkladný srovnávací slovník semitských jazyků, obdobný indoevropskému slovníku Pokorného (J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1948-1959). Prý na něm pracují američtí semitologové.

Vztahy strukturální jsou zřetelnější, a to hned ve dvou bodech. Předně je tu shoda nebo alespoň obdoba v základním schématu bikonsonantní báze *kez*: *kat*, rozšiřované většinou (nebo snad vždy?) jednokonsonantním formantem do běžného trojkonsonantního kořene. Druhá obdoba je v tom, že v obou jazykových skupinách je dosud otevřen problém funkce formantů, která se sice nezdá být náhodná, ale jejíž pravidla se nezdařilo ještě objevit. Snad budou moci být probádána na velkých kybernetických strojích, které nejprve přesně rozanalýzují pravidla kompatibility v doložených kořenech a tím snad i odhalí předpokládanou proměnlivost formantů. - Tyto obdoby jak ve struktuře, tak v augmentaci (rozšiřování) semitského i indoevropského kořene napovídají, že v nejstarších dobách si obě jazykové skupiny byly patrně mnohem bližší a že preces jejich dalšího vývoje záležel v postupném rozrůznňování a tím ovšem i

ve vzájemném vzdalování. To ostatně ukáže zřetelněji i další rozbor vztahů morfologických a syntaktických.

III. M o r f o l o g i e a s y n t a x e

1. Problém kategorií a jejich (in)adekvátnosti

Je známo, že naše gramatické k a t e g o r i e , především morfologické, jsou odvozeny z řečtiny a latiny. Proto poměrně dobře odpovídají požadavkům indoevropské lingvistiky, ale s e l h á v a j í v semitologii. Dokladem toho je neustálenost semitského gramatického názvosloví. Příklad: Co je u O. Klíny *afformativem*, je u S. Daňka *affixem* a naopak to, co Daňek nazývá *praeformativem*, nebo *afformativem*, jsou u Bauera-Leandera *praefixy* a *affixy*. Ještě zřetelnější je to u slovesa. Vedle klasického, ale mýlivého perfekta a imperfekta stojí Knudtzonův *fiens* (za imperfektum), Bauerův *aorist* (= imperfektum) a *nominál* (= perfektnum), Daňkův *affixal* (= perfektnum) a *praeaffixal* (= imperfektum). Podobný zmatek vládne v názvosloví slovesných modů: *voluntativ* = *kohortativ* = *praeaffixal* sporý. Atd.

Existuje sice zcela svérázná původní hebrejská gramatická terminologie židovských středověkých gramatiků, jejíž tvůrcové se inspirovali hlavně starým badáním arabským, tedy také semitským, a proto podstatně bližším hebrejštině. Ale pro požadavky moderní lingvistiky tento systém nevyhovuje, nikdy nebyl obecně zaveden a tak se ho ve světové hebraistice neužívá.

Vnucuje se ovšem otázka, proč vážní badatelé zaváděli nové názvosloví a tak šířili zmatek. Odpověď je nasnadě: Nemohli srovnat se svým vědeckým svědomím, aby užívali takového názvosloví, o němž věděli, že je nevhodné nebo že přímo zavádí. Žel že jen zřídka se jim podařilo vymyslet něco opravdu lepšího než bylo dřív. Zde vyniká přínos Daňkův. Jeho názvosloví, především u slovesa (přesně: termíny *aktuál* a *faktuál*) je dodnes nejužitečnější. Jinak je v soudobé hebraistice zřetelná tendence vracet se k názvosloví

klasickému, ale předpokládat u starých pojmů jiný obsah. Že je to řešení nouzové, je nasnadě.

Neadekvátnost řady běžných, původně indoevropských morfologických kategorií pro semitologii, lze dále doložit neshodami při vymezení slovních druhů. Slovesa (např. '-h-r) i jména ('d) přecházejí v předložky i příslovce, je plynulý přechod mezi podstatnými jmény, přídavnými jmény a číslovkami (př. rgljm, p'm, r'svn), zájmena se mění v příslovce (zř). Některá slova, např. spony, nelze vůbec zařadit do tradičních devíti či desíti druhů slov.

A konečně i flexe sama, zvláště slovesná, má odchýlný charakter. Její podstatou není obměňování časů jako v indoevropském systému, nýbrž stavů či vidů. Odchylnky jsou však i ve flexi jmenné, kde indoevropská kategorie maskulina či feminina, orientovaná na biologické sexuální polaritě, sice opticky přibližně kryje semitské primogenitum a alterogenitum (Daňkovi termíny), které však mají za základ hodnotové pořadí. Ani kategorie singuláru a plurálu zcela neodpovídá; to ukazuje zřetelně nejen známé neshody sloves u pomnožných jmen, ale obzvláště specificky jazykové pozadí teologické problematiky "neplurálového plurálu" u výrazu 'lōhīm (Bůh), od něhož vede přímá linka až k záměrnému logickému paradoxu trojičního dogmatu. Stupňování přídavných jmen či příslovcí pak hebrejščina nezná vůbec; to, čím je nahražuje, není stupňování, nýbrž - přesně vzato - srovnávání a vytýkání. Takových a podobných příkladů by bylo možno uvést řadu, zpracoval jsem je kdysi soustavně ve své habilitační práci.

Z toho vyplývá, že teprve srovnání všech obdob a rozdílů morfologických kategorií umožňuje postihnout, kde mohla Septuaginta vyjádřit smysl textu zhruba týmiž jazykovými prostředky jako Masora a kde musila užít kategorií a jazykových prostředků odchýlných, tedy opisovat a transponovat z jazykových, tedy ještě nikoli z teologických důvodů. Podobná problematika se pak otevírá i v syntaxi. Ale nechci unavovat čtenáře výčtem podobností a tak přistupme hned k výsledkům.

2. Souhrnné zhodnocení shod a rozdílů

Kdybychom chtěli zjištěné shody a rozdíly utřídit systematicky, mohli bychom rozlišit dosti zřetelně tři skupiny:

a) Skupina shod: Sem patří především kategorie osoby (1.2.3.) a tedy převážně flexe p r o n o m i n á l n í , pro kterou je kategorie osoby charakteristická. Ponechávám zatím otevřené, nakolik je kategorie osoby záležitostí jazykové příbuznosti či všelidské psychiky.

b) Skupina rozdílů: Sem patří především kategorie času v jazycích indoevropských, a stavu (či vidu) v jazycích semitských a tedy flexe s l o v e s n á .

c) Skupina obdob: Sem patří kategorie, shodné sice v základním rysu, ale přece jen s poněkud odchýlnou náplní v obou jazykových oblastech. Jde především o kategorie čísla a jmenového rodu, tedy o flexi j m e n n o u .

Nutno ovšem připomenout, že tyto rozdíly někteří lingvisté přehlížejí a zlehčují a jiní zase přeceňují a zabsolutňují, takže na světovém fóru není rozhovor uzavřen. Údaje, které zde předkládám, jsou však opřeny o statistickou analýzu textů, takže mají podstatně objektivnější charakter nežli nedoložené hypotézy různých zahraničních, třeba i uznávaných badatelů.

Z tohoto přehledu vyplývá také odpověď - byť do jisté míry předběžná a přibližná - na výchozí otázku po lingvistice motivovaných posunech Septuaginty. Relativně je morfologické i syntaktické bohatství řečtiny větší než hebrejštiny, takže pro Septuagintu nebyl při překladu problémem nedostatek kategorií (ten by se ukázal spíše při překladu z řečtiny do hebrejštiny, kdy by bylo těžké např. rozlišit aorist a perfektum, optativ a konjunktiv atd.), nýbrž posun v jejich významu, tedy jejich poloskrytá transpozice do nové významové polohy s poněkud odchýlnými obsahovými odstíny.

Toto zjištění má dva závažné důsledky, které nás vedou až na samé hranice lingvistiky, ba až do teologie:

a) Ani překlad morfologicky a syntakticky co nejdoslovnější a tedy formálně co nejpřesnější nemusí být ještě automaticky přesný a výstižný i obsahově. Ukážeme si později, že Septuaginta leckde překládala - alespoň v knihách Mojžíšových - po formální stránce poměrně přesně. A přece právě zde má obsah mnoha výpovědí Septuaginty jiný významový odstín, jiné zabarvení, než hebrejská předloha. Příklad: Odchylné pojetí slovesa působí, že se z eschatologie stává historie, odchylné pojetí jména pootevřívá dveře předmětnému chápání a pod.

b) Pro budoucí a ještě podstatně podrobnější průzkum těchto problémů bude třeba sebrat co nejbohatší srovnávací materiál historicky (z různých období) i geograficky (z různých oblastí), tedy i z dalších jazykových okruhů a systémů, než je indoevropský a semitský, aby bylo možno rozlišit, co je ve zjištěných shodách nebo rozdílech účinkem vlivů nejjazykových, translingvistických, tj. především obecně psychologických, jako je pravděpodobně např. lišení osob, a kde se v jazyce opravdu projevuje myšlenkový svéráz jeho uživatelů.

3. Genetické utřídění shod a rozdílů

Zjištěné shody a rozdíly je však možno třídit i jinak. Téměř u všech slovních druhů najdeme dvojí typ kategorií: Jedny obdobné, druhé rozdílné. Jestliže je uspořádáme do skupin a uvedeme do vzájemného vztahu, ukáže se několik vrstev, které je možno s dobrou pravděpodobností seřadit geneticko-historicky.

a) Prvou vrstvou, nejstarší, vyznačují s h o d y : Sem patří předně obdoba v základním bikonsonantním (dvojsouhláskovém) schématu báze a jeho dalším rozšiřování, v morfologii pak kategorie osoby, počtu a rodu, ze slovních druhů především systém pronominální (zájmenný), dnes v lingvistice obecně považovaný za nejstarší.

b) Druhou vrstvou vyznačují rozdíly: Sem patří především

semitská důsledná trilitelizace (doplnění do tří souhlásek) kořene proti indoevropské rozmanitosti vývoje, dále u indoevropského slovesa fixace systému časů proti ustupujícím vidům, poněkud obdobným semitským slovesným stavům. Dále je to u semitského slovesa rozvoj slovesných stupňů (Kal, Nif'al atd.) a jiné pojetí transitivnosti. (Na vysvětlenou: V indoevropských řečech je pro transitivnost čili přechodnost slovesa rozhodující, má-li předmět v akusativu; u semitského slovesa o tom rozhoduje pouze to, zdali činnost vychází ze subjektu, předmět nehraje roli, proto je např. sloveso jít - hálak - přechodné.) U jmenné flexe jde hlavně o rozdílné stadium vývoje: Semitské jazyky ztratily brzy pádové přípony a místo toho rozvinuly svéráznou kategorii stavu, charakterizovaného mírou důrazu (status konstruktus či absolutus), která je bez přímé morfologické obdoby v indoevropské oblasti.

4. Rekonstrukce historického vývoje vztahů hebrejštiny a řečtiny

Genetické roztržidění obdób i rozdílů potvrzuje v hlavních rysech nostratickou hypotézu M. Pedersena. Její podstatou je, že jazyky indoevropské, hamito-semitské (a snad i ugro-finské, ale to je sporné) jsou ve své nejstarší vrstvě navzájem příbuzné a že tato příbuznost souvisí s jejich společnou pravlastí ve Střední Asii. Tato hypotéza byla ovšem předmětem mnohých sporů, byla různě obměňována a opravována. Zdá se však, že má správné jádro a že může pomoci při pokusu o historickou rekonstrukci vývoje semitsko-indoevropských vztahů. Jde o tři období:

a) Prvé, prehistorické období (asi ± 10 000 př. Kr. ve Střední Asii?) charakterizuje soužití obou skupin a vznik společných, nejzákladnějších kategorií.

b) Druhé období začíná rozchodem obou skupin, tedy migrací Semitů na jih do Arabie, kde se semitský typ vyvíjí a ustaluje, a migrací Indoevropanů na západ. Historicky zahr-

nuje řadu tisíciletí, geograficky pak oblasti, prošlé při migraci, i nová sídla. Končí teprve expanzí řecké kultury ve Středomoří a tím i počátkem unifikace antického kulturního typu. Je to pro oba systémy, indoevropský i semitský, období samostatného a svérázného, v podstatě divergujícího vývoje. Pro nás je velmi závažné, že v tomto období vzniká či alespoň koření myšlenkově i jazykově podstatná část Starého zákona a že tedy jeho hebrejská vrstva je historicky vzato produktem období diferenciací obou typů.

c) Třetí období je čas nového setkání obou typů a tím i čas nových vzájemných vlivů. Pomineme-li indoevropské Chetity a Mitance, jejichž kulturní vliv a význam přes hranice jejich vlastních říší je sporný, jde v tomto třetím období hlavně o dobu helénistickou. A Septuaginta je právě nejvýznamnější a nejprůběžnější dílo této doby, této třetí epochy, tohoto nového setkání. A tak se na ni soustředíme v dalším výkladu.

C. SEPTUAGINTA A JEJÍ RÁZ

I. V z n i k S e p t u a g i n t y

1. Tradiční představa - Legenda Aristeova

Starověk i středověk měl o vzniku Septuaginty představu velmi jednoduchou a krásnou, založenou na známé legendě Aristeově. Že jde o legendu, odhalil a zdůvodnil teprve Humphrey Hody v 18. stol. Novější bádání se shoduje v tom, že Septuaginta je překlad, který si pořídila egyptská diaspora pro svou liturgickou potřebu. Podrobnější okolnosti jsou však už od minulého století předmětem vědecké diskuse.

2. Novodobé představy o vzniku Septuaginty

Zmíníme se jen o čtyřech nejvýraznějších:

a) Lagardeovo hledání archetypu: Poměrně jednoduše si vznik Septuaginty představoval německý badatel, působící v druhé půli minulého století, Paul de Lagarde. Hojná různor-

čtení Septuaginty považoval za druhotné rozrůznění během tradičního procesu a chtěl proto cestou textové kritiky rekonstruovat původní znění čili archetyp. V jeho stopách šli zhruba Rahlfs a Ziegler, vydavatelé göttingenské edice Septuaginty. Časem se však ukázalo, že Lagardeův program, alespoň v původní podobě, není realizovatelný, protože textová rozrůzněnost rukopisů je mnohem složitější a jinak strukturována než Lagarde předpokládal.

b) Thackerayův objev vrstev: Lagardeův podnět k textové kritickému zpracování Septuaginty však přece jen přinesl ovoce, i když jiného druhu, než jeho původce čekal. Při práci se ukázala především různorodost různých částí Septuaginty. - Hlavní práci tu udělal Herrmann a Baumgärtel, kteří došli k závěru, že na některých biblických knihách pracovalo několik překladatelů, takže Septuaginta je vlastně sbírka překladů, a to dosti různorodých. To ovšem problematizovalo starou koncepci hledání archetypu a přispělo ke vzniku další hypotézy, kterou vytvořil Kahle.

c) Kahleho targumová hypotéza: Podle ní žádný archetyp Septuaginty neexistoval, nýbrž Septuaginta je dodatečně a postupně sjednocovaná sbírka různých překladů, asi tak jako aramejský targum. Proti Kahlemu se ozval Orłinsky, obhajující pozměněnou a zmodernizovanou podobu hypotézy Lagardeovy, v jeho stopách pak nejnověji i Paul Katz.

d) Barthelémyho korekturová hypotéza: Nejnovější přínos do rozhovoru o vzniku Septuaginty přinesl francouzský badatel D. Barthelémy knihou "Les devanciers d'Aquila", vyšlou v Leidenu 1963. V ní je též bibliografie dřívějších prací k tomuto tématu. Autor v ní tvrdí, že v novozákonní době existovala v Palestině překladatelská škola, jakýsi biblický institut, snad přímo pod péčí synedria, který se zabýval přibližováním řeckého znění ke znění hebrejskému. Text, zvaný Aquilův, představuje pozdní vrstvu či jakési výsledné stadium této práce.

Literatura o vzniku Septuaginty stále roste a mnohé

otázky jsou dosud otevřené. Jedno je však jisté: Septuaginta je textově různorodá. Důsledný zřetel na její komplexní povahu by však ve svých důsledcích znemožnil jakoukoli syntetickou práci s jejím řeckým textem a tak nezbyvá než u vědomí určité nepřesnosti a prozatímnosti výsledků přece jen zacházet se Septuagintou jako s celkem. Společný jmenovatel jejich textově různorodých statí je především v týchž okolnostech vzniku a v jejich téměř určení, totiž přiblížit znění Starého zákona diaspornímu židovstvu, mluvícímu řecky.

II. Konkordantnost Septuaginty

1. Objektivní předpoklady konkordantnosti Septuaginty vůči Masoře jsou relativně nevelké. Proti konkordantnosti působilo několik důležitých faktorů:

- a) Vliv rozdílů mezi hebrejštinou a řečtinou, tedy motivy jazykové,
- b) Vliv rozdílů životního slohu, tedy motivy kulturně-historické,
- c) Vliv literární nesourodosti Septuaginty, tedy motivy literárně historické.

Při průzkumu konkordantnosti jednotlivých slovních druhů se ukazuje, že překlad sloves je méně konkordantní než překlad jmen, kdežto u částic je situace tak různá, že je těžko odvážit se zobecňujících závěrů. Ukazuje se také velká proměnlivost slovních druhů: Některé hebrejské slovesné tvary jsou překládány řeckými podstatnými jmény, zvláště např. hebrejská participia. Hebrejské nomen je často překládáno (zvláště v adnominálních vazbách) řeckým adjektivem atd. Mám na takové případy ve své habilitační práci řadu dokladů a leckde zpracovány i přesné údaje statistické, ale nechci zde čtenáře zdržovat podrobnostmi.

2. Míra a hranice konkordantnosti

Septuaginta má jako každý živý překlad povahu živého organismu. To znamená, že nemůže být důsledně konkordantní,

ani ovšem radikálně nekonkordantní, nýbrž že se míra a hranice její konkordantnosti řídí alespoň přibližně (v oblasti velkých čísel jako každá statistika) některými obecnými pravidly, která lze vyjádřit počtem pravděpodobnosti.

Pokusme se to však nejdříve vyložit bez matematiky. Prakticky to znamená, že většinou jeden řecký ekvivalent, nejbližší hebrejskému podkladovému slovu, kryje většinu míst jeho výskytu v textu. Další řecký výraz, o něco vzdálenější základnímu významu hebrejského podkladu, kryje větší část zbylých míst. Tak to pokračuje, až posléze ekvivalenty obsahem nejvzdálenější kryjí relativně nejmenší počet míst. U ekvivalentů tedy existuje poměrně pravidelná přímá úměrnost mezi jejich frekvencí a sémantickou korelací.

Matematicky je možno vyjádřit to dvěma základními vzorci. První zní: $x = a + b + c + d \dots$, kde x = hebrejský podklad, a, b, c atd. jsou jeho řecké ekvivalenty, seřazené podle frekvence. Jejich vzájemnou závislost lze pak vyjádřit takto:

$$a > \frac{x}{2}; b > \frac{x-a}{2}; c > \frac{x-(a+b)}{2}; d > \frac{x-(a+b+c)}{2} \text{ atd.}$$

3. Typy ekvivalentů: jednotný, převažující, roztržštěný

Z údajů, uvedených v předchozím odstavci, vyplývá, že jen malé procento slov má ekvivalent zcela jednotný. Takový případ je spíše výjimkou (např. "stůl" - hebr. šulchan, řecky trapeza). Podobně jsou řídké případy ekvivalentu zcela roztržštěného, tj. takového, kde na každém místě jeho výskytu najdeme jiný řecký výraz (např. hebrejský kořen l-j-š). Zato u většiny hebrejských slov s vyšší frekvencí je možné stanovit převažující ekvivalent, případně několik převažujících ekvivalentů, u nichž lze určit jejich významovou blízkost podkladu podle frekvence. Základní, tj. převažující ekvivalent, bývá jakousi orientační směrnicí, ostatní pak jsou zrcadlem významových konotací čili jakýchsi - řečeno obrazně - výrazem hudebním - "aliquotních" významů podkladového slova.

Tyto okolnosti sice ve svých důsledcích problematizují výraz "ekvivalent", kdybychom mu chtěli rozumět jako výrazu, který odpovídá přesně. Ale protože jde o název již zavedený a žádný jiný vhodnější nemáme, stačí snad zatím poznamenat, že v jazykovědě lze o ekvivalentech mluvit vždy jen nematematicky, přibližně. Jinak vyjádřeno: Pojem "ekvivalent" vyjadřuje sémantickou korelaci, nikoli identitu.

III. J a k S e p t u a g i n t a p ř e k l á d á

1. Dosavadní zpracování tématu

Němci mají pro to odborný název: "Übersetzungstechnik der Septuaginta" a o tématu existuje řada prací, které se však vesměs zabývají dílčími problémy. Souborně a soustavně, v dostatečné šíři i hloubce, pokud je mi známo, tato otázka dosud zpracována nebyla. Zmínit je tu třeba především práce Königovy, Debrunnerovy, Zieglerovy a Katzovy. Závažné je i to, co k tématu publikoval Georg Bertram, který vedle exaktní práce filologické uplatnil i některé zřetele teologické. I když jeho práce přináší řadu zajímavých a cenných podnětů, přece zkoumají překladatelskou techniku Septuaginty vždy jen na poměrně úzkém a předem vymezeném poli. Rozhodl jsem se proto kdysi přistoupit ve své habilitační práci k této otázce z jiné strany a probrat postupně překládání nominální flexe, verbální flexe, frazeologie a některých výrazných teologumen vždy na několika příkladech a tak zachytit překladatelskou techniku Septuaginty co možno ze všech stran.

2. Překládání nominální flexe

Postupoval jsem takovým způsobem, že jsem vybral tři jména s poměrně vysokou frekvencí, totiž slunce (hebrejsky šemeš), ucho (hebrejsky 'ozen) a pravda (hebrejsky 'emet), a srovnal jsem hebrejské a řecké vazby na všech místech jejich výskytu ve Starém zákoně. Otázka byla, jak přesně, tedy v kolika procentech výskytu překládá Septuaginta pádovou vaz-

bu hebrejskou stejným pádem v řečtině. Výsledek ukazuje tabulka:

Pád (vazba)	Slunce	Ucho	Pravda
Nominativ	95	86	53
Genitiv	91	85	40
Dativ	84	--	-- (viz ppl)
Akusativ	80	83	30
Předlož. vazba	94	80	88

První poznatek, který z této tabulky vyplývá, není překvapující: Čím konkrétnější slovo a čím jednodušší ekvivalent, tím přesnější je i překlad vazeb. Septuaginta reprodukuje obměny nominální flexe (rod, číslo a pád) poměrně věrně, i když ovšem v rámci svých možností (genitiv odpovídá adnominálu atd.).

Pro úsilí Septuaginty o přesnost je velmi pozoruhodný převod hebrejské "nespecifické" adnominální vazby infinitivu se jménem (např. bó' ha-šemeš = vyjití slunce) vazbou řeckého genitivu absolutního, doloženou na 33 procentech výskytu. Podobně instruktivní jsou pádové obměny řečtiny v předložkových vazbách.

Tam, kde se Septuaginta v reprodukci nominální flexe podstatněji odchyluje od své předlohy, bývá v pozadí nejčastěji některý z těchto tří důvodů:

a) Odchylné jazykové možnosti. Jako příklad může posloužit Am 8,9 "učiním, že slunce zajde o poledni" (Kraličtí). Hebrejské znění čte: vehébetí ha-šemeš baccaharájim = (doslova) "způsobím zajítí slunce v poledne", tedy kausativ (hif'íl) s akusativem. Septuaginta čte: kai dysetai ho hélios mesémbrías = "a bude ponořeno slunce (o) poledni", tedy pasivum a nominativ. Změnu pádové vazby zde působí omezené možnosti slovesa v řečtině. Řecké sloveso nemůže tvořit kausativy od libovolných sloves (i když se o to Aquila někdy pokoušel) a tak musí užít pasiva, trpného rodu, u něhož ovšem původní akusativ hebrejského znění přejde v řečtině do nominativu. Důsled-

kem tohoto jevu je, že zmizí původní podmět, jímž je v hebrejském znění samozřejmě Hospodin. Taková vazba a takový její překlad není v Septuagintě nijak ojedinělá. Psal o ní již dříve Smend a Katz. Smend budoval nad "Niveauverlust im Übergang vom theozentrischen Hebräer zum anthropozentrischen Griechen", kdežto Katz proti němu tvrdí, že "an dieser Umformung ist keine Theologie beteiligt, und die Verschiedenheit des hebr. und griech. Textes ist Ausdruck eines sprachlichen, nicht eines weltanschaulichen Klimawechsels".

Katz, který si tu žel plete teologii se "světovým názorem", má pravdu potud, že prvotním důvodem změny vazby nebyl teologický záměr, ale jazyková nutnost. Nicméně přehlíží, že tato změna vazby má teologické důsledky, které vidí a zmiňuje Smend. Boží působení vskutku mizí. A teprve když si uvědomíme tento vztah jazykového a teologického aspektu, ukáže se jádro problému: Některé gramatické - zde pak přímo morfologické - možnosti jazyka přinášejí sebou také určité možnosti významové a tedy teologické. Významové posuny vazeb či slov jsou ovšem většinou jemné a povrchnější pohled je leckde ani nepostihne. Ale to ještě neznamená, že je lze bagatelizovat, jak to udělal Katz.

b) Odchylná textová předloha: Příklad je v Iz 38,8: Kralické znění je tu volné. Hebrejský text říká doslova: "Hle mne, působící(ho) navrácení stínu (v hebr. akusativ) stupňů, co sestoupil na stupních Achaze ve slunci nazpět deset stupňů..." Hebrejskou předložkovou vazbu "ve slunci" (baššemeš) překládá Septuaginta prostým, nepředložkovým akusativem. Tuto nepřesnost vysvětluje varianta hebrejského znění, doložená z kumránských rukopisů, kde je také akusativ, odpovídající přesně řečtině. Již dříve se často upozorňovalo na to, že některé překladové odchylky Septuaginty mají zřejmě svůj důvod v tom, že překladatelé měli před sebou jiné hebrejské znění než Masoru - tedy náš textový typ ben-ašerovské provenience, ustálený jako normativní až koncem prvního století a počátkem druhého (po Kristu) zásluhou Akibovou. Septu-

aginta je značně starší, ben-ašerovský text nebyl tehdy ještě vypracován, natož aby byl závaznou předlohou. Kumránské nálezy tento pohled ověřují. A je velice užitečné, že v pozdějších vydáních Kittelovy Biblia hebraica jsou zapracovány alespoň někde jako třetí aparát a že budou zapracovány průběžně v nové Biblia hebraica stuttgartensia.

c) Odchylný překladatelský přístup: Ukazuje se třeba v Kaz 11,7 "milá věc očima viděti slunce". Hebrejskou notu akusativi ('et) zde přeložila Septuaginta vazbou syn ton. hélion. Je-li překladatelsky vysvětlitelná změna noty akusativi za stejně znějící předložku (obojí je v hebrejštině 'et, rozlišení nastává až v suffixalech, kde proti 'itti = se mnou stojí 'oti = mne), není ze stanoviska řecké gramatiky omluvitelná vazba předložky syn s akusativem. To je spojení proti všem pravidlům, v klasické řečtině literárně nedoložené. Obvykle se má za to, že tento křiklavý anakolut vynalezl Aquila, u něhož se syn s akusativem jako překlad hebrejského 'et vyskytuje častěji. Přijmeme-li však Bathelémyho hypotézu o aquilovských překladech či spíše redakcích, lze říci, že tato neřecká vazba prozrazuje palestinskou překladatelskou školu a tvrdou, ortodoxně rabínskou teologickou koncepci.

Celkem však lze odstavec o překládání jmenné flexe uzavřít tím, že Septuaginta je v překladu této flexe poměrně přesná, a že relativně nevelká míra gramatických inkongruencí odpovídá zde relativně nevelké inkongruenci ekvivalentů. Podobně jako jména jsou v průměru překládána konkordantněji než slovesa, tak i u nominální flexe jsou shody poměrně největší a rozdíly nejmenší. Potvrzuje se tím znovu to, o čem už byla zmínka, že totiž flexe jmen vykazuje mezi hebrejštinou a řečtinou relativně největší affinitu.

3. Překládání verbální flexe

Zde si uvedme výsledek analýzy dvou sloves, "psáti" - hebr. katab - a "obětovati" - hebr. zabach. Obě mají poměrně vysokou frekvenci a zřetelný řecký ekvivalent (katab =

grafein; zabach = thyein). Srovnal jsem jejich vazby na všech místech výskytu a výsledky shrnuji opět do tabulky:

I. katab - grafein - psáti

sloves. rody: 92 h. akt = 72 ř. akt + 8 pas

130 h. pas = 116 ř. pas + 4 akt

stavy a časy: 19 afl volný = 14 aor akt + 2 pf pt pas + 1
praes akt

11 afl spoj. = 7 fut + 3 aor (imp. akt) +
1 aor (pas)

16 pfl volný = 5 aor + 4 fut

4 pfl spoj. = 2 aor + 1 fut + 1 Ø

32 pm pfl = 31 aor + 1 plpf

způsoby: 16 imper = 12 imper + 1 fut + (3 jinak)

118 pt = 87 pt + 18 pf pas + 1 aor + 2 praes +
1 imper

5 inf = 1 fut akt + 1 pt praes akt + 1 imperf
(varianta aor)

II. zabach - thyein - obětovati

Rody nepřicházejí v úvahu, všechny tvary doložené v SZ jsou akt.

stavy a časy: 4 afl volný = 2 aor + 1 imperf + 1 pt praes

9 afl spoj. = 7 fut + 2 aor

26 pfl vol. = 14 fut + 7 aor + 3 imperf + 2
praes

3 pfl spoj. = 1 cj aor + 1 imperf aor

33 pm pfl = 27 aor + 2 imperf + 1 perf + 1
fut

způsoby: 3 imper = 3 imper

18 inf = 13 inf + 1 cj aor + 1 cj perf

31 pt = 14 pt praes + 6 imperf + 4 praes + 2 aor
+ 1 perf + 1 fut

Tyto tabulky ukazují na první pohled, že Septuaginta překládá verbální flexi podstatně volněji než nominální. To souvisí nejen s menší kongruencí hebrejského a řeckého slovesa, nýbrž i s tím, že sloveso je ve všech flektujících jazycích

nejproměnlivějším slovním druhem. V jednotlivých kategoriích slovesné flexe se ukazují tyto výsledky:

a) Slovesné rody reprodukuje Septuaginta poměrně věrně, nejvěrněji ze všech kategorií verbální flexe, nepočítáme-li ovšem kategorii osoby a čísla, které však mají svůj původ ve flexi pronominální a nejsou proto pro sloveso a jeho flexi charakteristické.

b) Obtíže má zato Septuaginta s reprodukcí hebrejských slovesných stupňů čili kmenů (Kal, Nif'al atd.). V podstatě jsou jen dvě možnosti: buď užít pro různé stupně téhož hebrejského slovesa různých sloves řeckých. Příklad: aman Ni (= neeman) = pistoó; aman Hi (heemín) = pišteuó; arak Kal = makros einai, arak Hi = makrynein. Nebo převádět tvary vyšších kmenů zpět do kmene základního a obměňovat vazby, např. hebr. Hif'il + akusativ (způsobit jeho přijetí - jej příšlého) je převeden jako nominativ s pasivem (on byl přiveden). Příklad je Am 8,9: Učiním, že slunce zajde ... a uvedu tmy... Nejčastěji však Septuaginta prostě rozdíl mezi vyšším a nižším hebrejským slovesným kmenem pomíjí a obojí překládá stejně.

c) Nejproměnlivější a také nejproblematictější je řecká reprodukce hebrejských stavů. Platí jen velmi zhruba, že affixal volný odpovídá nejčastěji aoristu a spojkový futuru. Překlad praefixalu, a to volného i spojkového, je nejpestřejší ze všech slovesných tvarů a nejzřetelněji zrcadlí inkongruenci hebrejského a řeckého slovesného systému. Zato permutativ se téměř kryje s aoristem. Je při tom zajímavé, že Septuaginta má mnohem větší nesnáze s překladem tvarů nedokonavých než dokonavých. Tato okolnost přímo vnucuje domněnku, že právě nedokonavý praefixal je nejspecifičtější výrazovým prostředkem, ba přímo jakousi šifrou hebrejského dynamického a aktualizujícího vnímání. Bylo by zajímavé sledovat v celém Starém zákoně význam praefixalu v souvislosti s výpověďmi eschatologickými.

d) U slovesných způsobů se ukazuje poměrně velká shoda

hebrejského a řeckého participia a imperativu, kdežto významová i syntaktická funkce hebrejského a řeckého infinitivu je zřejmě značně vzdálená. Zdá se, že by monografický průzkum vztahů hebrejského a řeckého infinitivu v Septuagintě mohl podnětně odhalit některé dosud nevyjasněné syntaktické vztahy obou jazyků.

4. Překládání vazeb (frazologie)

Vedle flexe si zaslouží zvláštní pozornosti idiomatičké hebrejské vazby, které musila Septuaginta opisovat. Jak to kde dělala, ukáže několik příkladů.

a) Učinit smlouvu: V hebrejském znění jde o ustálenou vazbu karat berít. Sloveso karat znamená doslova "řezat" a jeho užití v této vazbě, doložené v hebr. 61 x, má své kořeny ve svérázném a Řekům zřejmě neznámém ritu rozřezávání obětních zvířat, mezi nimiž pak smluvní partneři procházejí (sr. Gn. 15,18). Septuagintě nezbylo než upustit od doslovného překladu, nechtěla-li se stát nesrozumitelnou, a přeložit mnohem bezbarvější paronomasií diatithenai tén diathékén (doloženo 74 x). Septuaginta zde překládá volně zřejmě zcela vědomě a právem, protože doslovný překlad, např. slovesem temein nebo koptein tén diathékén by řečtí čtenáři jistě chápali jako rušení a nikoli uzavírání smlouvy.

b) Vzývat jméno: I to je podobná specifická hebrejská vazba; zní qarat bešém. Doslova je nepřeložitelná, protože její přesný převod kalein ev tó onomati znamená něco jiného, totiž volat ve jménu, na místě někoho (sr. M 9,38.41 L 9,49 10,17). Proto musila Septuaginta opět volit volnější překlad a vyjádřit obsah hebrejského úsloví po svém. Ale zeptejme se nejdříve, jaká je významová náplň původní hebrejské vazby. Na 31 z 24 míst výskytu jde o vzývání jména Hospodinova, 3 x jde o člověka: Hospodin volá ze jména (= povolává) člověka (Ex 35,30) nebo Izraele (Iz 45,3.4). Septuaginta překládá 25 x epikalein to onoma, 7 x kalein s různými pády (4 x nominativ - to onoma, 2 x dativ tó onomati, 1 x předložkovou vazbu epi

tó onomati), 1 x anakalein ex onomatos (Ex 35,30) a 1 x boán to onoma (Iz 12,4). Nejzávažnější je zřejmě vazba prvá, bezpředložková, která dokládá, že leckde nelze překládat slovo za slovem, ale vazbu po vazbě či dokonce výpověď po výpovědi. Každý pokus o překladové zachycení předložky b' by zde vedl k podobné absurdnosti jako je akvilovské syn s akusativem.

c) Vazba typu "syn smrti" (tj. ben + nomen, tedy adnomi-nál). V hebrejštině, známé nedostatkem přídavných jmen, je taková vazba velmi běžná. Řečtina má však adjektiv dostatek, a tak je Septuaginta v reprodukci takových vazeb velmi rozmanitá. Srovnal jsem všechny vazby typu ben + ..., tedy vazby, kde je slůvko ben ve statu konstruktu a vybral 20 příkladů různých vazeb. Výraz ben (= syn) je v nich přeložen 9 x jako hyios (= syn), 1 x jako teknon (= dítě), 1 x jako paidion (= pachole). Dvakrát je přeložena úplně jiným substantivem (ios Pl 3,13; topos Iz 5,1), jednou adjektivem (axios Dt 25,2) a 6 x má zcela volné opisy buď vazbou nebo dokonce větou. - Statisticky shrnuto to znamená, že u větší půle (11 z 20) překládá Septuaginta v takových vazbách více méně doslovně (syn, dítě, pachole), u třetiny vazeb opisuje volně (7 z 20) a v jedné desetině (2 z 20) jde o odchylný význam, tedy o textově kritický problém, který přesahuje gramatický rozbor.

5. Výsledky

Z předloženého přehledu a průřezu překladem flexe i frazeologie vyplývá několik poznatků:

Septuaginta se snaží překládat doslovně tam, kde je to možné, tedy přibližně tam, kde má adekvátní výrazivo a adekvátní kategorie (gramatické i představové), tj. kde doslovným překladem vskutku tlumočí a nezatemňuje smysl výpovědi. Zvláště tora, tedy pět knih Mojžíšových, je překládána poměrně přesně.

Tam však, kde by doslovný překlad byl nesrozumitelný, je pro Septuagintu - ostatně jako pro každého rozumného pře-

kladatele - směrodatný smysl celé vazby. Tak se od překládání slov dostává k překládání výpovědi. Hranice mezi oběma způsoby, doslovnějším i volnějším, je ovšem plynulá. Žádný z obou způsobů však sám o sobě neznamená záruku adekvátního účinku. Naopak, někdy jsou oba újmou vůči předloze. To je ostatně dodnes Scylla a Charybda všech překladů a překladatelů. V podstatě jde o to, že doslovnější překlad nejednou zatemňuje smysl, snižuje srozumitelnost a bývá i křečovitý a nepřirozený. Volnější překlad zase nebývá schopen reprodukovat konkrétní pozadí a přesnou náplň některých termínů a obrátů a tak zevšeobecňuje, zplošťuje a rozřедуje. Ale těmto oběma nebezpečím nelze čelit jinak leč stále novým úsilím o maximální možnou přesnost i srozumitelnost zároveň, a to od případu k případu vždy novým promyšlením, novým hledáním a novým rozhodováním.

IV. T e o l o g i e S e p t u a g i n t y

Teoreticky by bylo možno vzít si některou starozákonní teologii, probírat v ní pojem za pojem, sledovat, jak jej kde Septuaginta překládá a nejednou ovšem i obměňuje. V rámci této práce se ovšem musíme omezit jen na několik závažných pojmů a charakteristických rysů.

1. Jméno Boží (JHVH - kyrios)

Nejzávažnější výraz biblické teologie je samozřejmě jméno Boží, psané v hebrejštině jako známý tetragram = čtyřpísmenný znak JHVH. V pozdějších rukopisech Septuaginty, které sloužily za základ našich běžných pracovních edicí, je tento znak s výslovností dodnes ne zcela jistou překládán téměř důsledně řeckým výrazem kyrios = pán. To má velký dosah. Případně jej vyjádřil Deismann: "Die Bibel, deren Gott Jahwe heisst, ist die Bibel eines Volkes; die Bibel, deren Gott kyrios heisst, ist die Weltbibel." To znamená, že Hospodinův nárok na vládu nad celým světem, který je ovšem již v hebrejském Starém zákoně nejednou jasně vysloven, ale většinou jako hodnota eschatologická, je septuagintním překladem kyrios ak-

tualizován a prezentizován; přestává být eschatologickým výhledem a vytouženou nadějí a stává se osou skrytého řádu jsoucná, který víra odhaluje.

K tomuto svým způsobem odvážnému a revolučnímu pohledu vedla dlouhá cesta. Rukopisné nálezy zlomků Septuaginty z předkřesťanské doby ukazují, že ve starší době, kdy Septuaginta byla ještě v rukou židovských tradentů, nebyl tetragram překládán, nýbrž vpisován do řeckého textu aramejským písmem. Dokladem toho je např. papyrus Fouad, egyptský zlomek Septuaginty. Ve druhém století po Kr. se sice již vyskytuje zkratka K̄̄ (= kyrios), ale v papýrech z Oxyrhynchu najdeme často hebrejskou zkratku JJ. Také Aquila, Symmachos a Theodotion tetragram nepřekládali, ale přepisovali znakem ΙΙΙΙΙΙ. Kdy a pod jakým vlivem či s jakým původním záměrem začal být tetragram překládán řeckým kyrios, bylo předmětem obsáhlé vědecké diskuse, které se účastnili hlavně Fischer (Zur Septuaginta-Vorlage im Pentateuch BZAW 42, 1926) a Baudissin (Kyrios, Teil II. Die Herkunft des Gottesnamens Kyrios in der Septuaginta, 1929). Baudissin, jeden z velkých představitelů nábožensko-dějinné školy, poukazoval zvláště na obdoby v helenistické sakrální titulatuře. Avšak důležitější než mytické či politické analogie byl jistě záměr biblického podání. A ten zde byl nepochybně vyznavačsky polemický: Proti všelijakým mocipánům, kteří se s oblibou dávali titulovat kyrios, a nad nimi všemi je Pán jediný a svrchovaný. Tím tehdy biblická zvěst nabyla výrazně na aktuálnosti. V dnešní době zatím marně hledáme výraz, který by pocházel ze slovníku současnosti a aktualizoval modernímu člověku Boží vládu a svrchovanost stejně názorně jako kdysi antickému slůvko kyrios.

2. Centrální pojmy

Po zmínce o jménu Božím by bylo vhodné zastavit se u některých ústředních dogmatických či biblicko-teologických pojmů jako jsou zákon, spravedlnost, pravda, hřích, smíření atd. Jejich překlady v Septuagintě i teologický dosah posunu v je-

jich obsahu analyzoval velmi pečlivě známý anglický biblista C. H. Dodd (The Bible and the Greeks, 2. vyd. z r. 1954 je v naší fakultní knihovně). Poněvadž jde o oblast dobře zpracovanou a snadno dostupnou, není třeba se zde zdržovat jejím opakováním. Mnoho materiálu je také ve známém novozákonním slovníku Kittelově (Theol. Wörterbuch zum NT). A řada příkladů z této oblasti byla uveřejněna i v našich církevních časopisech jako biblické studie.

3. Antropomorfismy

Zvláštní kapitolu mezi důležitými body starozákonní teologie tvoří antropomorfismy. Obecně se tvrdívá, že spiritualizující Septuaginta antropomorfismy vymyčuje. Tak např. známý anglický odborník Swete ve své knize Introduction to the Septuagint, str. 327, píše: The LXX have endeavoured to avoid the anthropomorphisms of the original ... Podrobnou práci o této otázce předložil v r. 1943 C. T. Fritsch (The Anti-Anthropomorphisms of the Greek Pentateuch, Princeton 1934). Je sice pravda, že se Fritschovi podařilo najít a předložit v řeckém znění Pentateuchu některá místa, kde se Septuaginta antropomorfismům vyhnula. Ale na druhé straně je řada míst, kde Septuaginta antropomorfismy ponechala. Prvý na tuto okolnost upozornil v recenzi Fritschovy knihy T. W. Manson (Journal of Theological Studies, London 46, 1945, 78n). Ukazuje tam, že v Septuagintě jsou některé oddíly či biblické knihy, které jsou k antropomorfismům tolerantnější a jiné zase odmítavější. Tak např. protiantropomorfní revize v Ex byla důkladnější než v Gn nebo v Lv. Také stanovisko jednotlivých rukopisů a kodexů není stejné. B je protiantropomorfnější než A. Podobné nebo ještě větší rozdíly jsou mezi pozdějšími řeckými verzemi Starého zákona: Doslovný Aquila musí ovšem antropomorfismy hebrejského znění převzít. Zato Symmachos je vymyčuje, kdežto Theodotion zaujímá stanovisko prostředkující.

Ověřme si nyní stanovisko Septuaginty k antropomorfismům na konkrétních příkladech. Z různých knih o Septuagintě má

nejúplnější výčet tak zvaných "protiantropomorfních" míst Swete, Introduction s. 327. Uvádí jich však pouze 8: Gn 18,25 Ex 4,16 15,3 24,10.11 Nu 12,8 Dt 14,23 Joz 4,24. Těchto osm míst, ke všemu všech jen z Hexateuchu, je však chudá žeh, má-li pouze jimi být prokázáno protiantropomorfní stanovisko Septuaginty.

Prošel jsem proto podle konkordancí Mandelkernovy a Hatch-Redpathovy dva nejdůležitější výrazy z oblasti antropomorfismů, totiž ruku (hebr. jad, řec. cheir) a nohu (hebr. regel, řec. pús) na všech místech výskytu ve Starém zákoně a vybral místa, kde jde o ruku či nohu Boží nebo Hospodinovu.

a) ruka - jad - cheir

Ukázalo se, že jsou desítky míst, kde se shodně v Masoře i v Septuagintě hovoří o ruce Hospodinově. Pouze pět z nich lze vykládat jako protiantropomorfní úpravy Septuaginty. Jsou to: Ex 16,3 Joz 4,24 2Pa 29,25 30,8 Ez 20,5. Naproti tomu např. pouze v jediné biblické knize Ex je jedenáct velice výrazných míst, kde Septuaginta antropomorfismy ponechává: Ex 3,20 9,3.15 13,9.14.16 14,31 15,17 17,16 33,22.23. A to je právě v Ex, tedy v knize, kterou prohlásil Manson za zvláště protiantropomorfně zredigovanou.

Ze všech uvedených míst je nejvýmluvnější Ex 13,31: íden Izrael tén cheira tén megalén = viděl také Izrael moc (tak Kraličtí, v hebr. jad = ruku!) velikou, kterouž prokázal Hospodin u Egyptských. Je zajímavé, že i Kraličtí, jinak překladatelé velmi věrní, tu couvli před doslovným překladem a ponechali "ruku" jen v poznámce, ačkoli Septuaginta má cheir a Vulgata manus. Takových příkladů by bylo možno předložit řadu; připojuji však už jen jediný: Ex 21,18 desky kamenné, psané prstem Božím. Vulgata i Septuaginta překládají doslovně.

b) noha - regel - pús

I zde je situace podobná. Prošel jsem opět všechna místa výskytu a ukázalo se, že o "nohách Hospodinových" mluví jen

čtyři místa: Ex 24,10 2S 22,10 Ž 18,10 Iz 66,13. Septuaginta překládá volně jen u Iz 66,13: abych místo noh svých oslavil (tak doslovně Masora) = doxasai ton topon ton hagion mú. Teprve Lukian upravuje zpět na doslovné znění: kai ton topon tón podón mú doxasó. Naproti tomu v udánlivě protiantropomorfním Ex 24,10 je Septuaginta zcela doslovná: A pod nohama jeho bylo jako dílo z kamene = kai ta hypo tús podas autú hósei ergon...

c) Souhrn

Shrňme si nyní stat o antropomorfismech v Septuagintě: Uvedená textová fakta ukazují, že Septuaginta - a to i v knihách, které se považovaly za zvláště "protiantropomorfně zredigované" (Manson) - má několikanásobně větší počet antropomorfismů ponechaných než přeznačených. Tento nálezný dávný jednoznačně za pravdu Mansovu varování před zjednodušováním stanoviska Septuaginty proti přecenění u Fritsche. Ale můžeme jít ještě o krok dále: Protiantropomorfní tendence se ukazují i v jiných liniích podání, vzpomeňme na Symmacha a na targumy! Septuaginta tu představuje jen první tradiční stupeň, první, nejstarší překlad Starého zákona. Její nechuť vůči antropomorfismům není zdaleka tak veliká, jak se v literatuře o ní obvykla traduje a vlastně nepřevyšuje obecný odpor, který v rámci transcendentalizujících tendencí nacházíme v pozdějších vývojových fázích jiných okruhů či linií podání (např. targumy).

3. Antropopatismy

Abychom byli Septuagintě co nejvíce právi a nevytrhli otázku antropomorfismů ze širokých souvislostí, zastavme se ještě na chvíli u antropopatismů, tedy slovesných vazeb, v nichž se Bohu přiřítá nějaká lidská činnost, vlastnost či citění a myšlení. Upozorňuje na ně např. Roberts (Th OT and Versions, Cardiff, 1951, s. 175). Uvádí pět míst (Nu 1,55 1 Ezd 6,14 = Ezd 5,12 Jb 42,7 Iz 57,17), kde jde o hněv Hospodinův a kde se Septuaginta odhodlala upravit, přesněji oslabit znění hebrejské. Ve všech pěti místech jde jen o dva

hebrejské výrazy či obraty, totiž o slovo qacaf a o vazbu chará af. Projdeme-li qacaf^{II} ve Starém zákoně, vidíme, že většina míst se týká hněvu Hospodinova a že tento kořen a tato místa překládá Septuaginta velkou většinou zcela antropopatickými výrazy thymos nebo orgé (= hněv). Také vazba chará af o Hospodinu je zcela běžně překládána doslovně. To ukazuje stejnou situaci jako v otázce antropomorfismů.

Abychom však nezůstali jen u těchto dvou vazeb, podívejme se ještě na několik známých antropopatických míst, kde je v jediném odstavci několik výpovědí tohoto druhu. Jedno z nejvýraznějších je Ž 2,4-7, kde se Hospodin směje, posmívá, mluví v hněvu a prochlivosti a dokonce plodí syna. Septuaginta je tu ve výrazivu přesná, nic nepřeznačuje a neskrývá, žádná protiantropopatická tendence není z jejího překladu patrná.

Další známé místo je Gn 3,8, kde Bůh chodí po ráji. I zde je překlad doslovný (peripatein).

Z to jako přeznačení či alespoň oslabení původního antropopatismu lze pojmut Gn 6,6: Litoval Hospodin, že učinil člověka na zemi, a bolest měl v srdci svém. Kraličtí jsou poměrně přesní podle hebrejského znění. Septuaginta však čte: kai enethyméthé ho theos hoti epoiésen ton anthrópon epi tés géés kai dienoéthé. Poslední slovo je důležité. Má podkladem hebrejské nacham Nifal = litovat, žet svého činu nebo svého rozhodnutí. To je výpověď o Bohu z dogmatického stanoviska velice povážlivá, protože - alespoň podle naší striktní logiky - problematizuje Boží vševědounost. Jiná je ovšem otázka, zda dynamický Starý zákon, zaujatý pro Hospodinovu živounost, měl od počátku takový zájem na Boží vševědounosti jako pozdější teoretizující scholastikové. Ale vraťme se k textu. Týž hebrejský výraz překládá Septuaginta v 1S 15,11 slovesem parakeklémai, tedy v slovníkovém tvaru parakalein = napomínat, povzbuzovat; a v 1S 15,35 kyrios meteléthé -metamelein = mrzí mne, je mi pozdě líto, v pasivu litovat. Z těchto dvou míst je prvé (15,11) mnohoznačné, lze říci, že antropopatismus je v něm oslaben. Zato druhé je velice antropopatické a

překlad Septuaginty přesný.

Tak by bylo možno pokračovat dále. Uvedené příklady však ukazují zřetelně, že s antropopatismy je to v Septuagintě podobné jako s antropomorfismy. Základní poznatek je, že Septuaginta není důsledná. Někdy je oslabuje a přeznačuje, ale rozhodně nikoli pravidelně či důsledně, nýbrž jen na menšině míst. I zde je tedy třeba opravit obvyklou tradici.

4. Chrématomorfismy

Tímto zatím nezcela obvyklým výrazem označují případy, kde je Bůh přirovnáván k nějakému předmětu (chréma), nejčastěji ke skále, útesu, hradu, štítu atd. Termín chrématomorfismus má sice svou minulost jak ve starší době (v tomismu), tak v novodobém českém teologickém rozhovoru. Tyto konnotace zde však nechávám stranou. Vybral jsem pět výrazů a opět prošel jejich výskyt. Jsou to máróm = výsost, má'óz = pevnost, útočiště, cúr = útes, sélá' = skála, mágén = štít. Ušetřím čtenářům únavné statistické údaje, výčty míst i ekvivalentů a shrnu výsledky jen do několika stručných poznámek ke každému výrazu.

a) Výsost - máróm - odpovídá nejspíše řeckému (to) hypsos. Kde však jde o přízvisko Boží, překládá Septuaginta ve směr zpodstatnělým adjektivem hypsistos = Nejvyšší. Tím zdůrazňuje dvojí: Předně výraz hypsistos podtrhuje představu osobního a zároveň nadpozemského Boha, za druhé vychází tento výraz do jisté míry vstříc helenistickým náboženským představám, kterým byl srozumitelný; má tedy jakýsi misijní ráz navzdory některým synkretistickým - možná až gnostickým - asociacím, které mohl u někoho vyvolat.

b) Pevnost - má'óz - se vyskytuje ve Starém zákoně jen zřídka v původním, doslovném a nepřeneseném významu. Na většině míst výskytu jde o Boží přízvisko, a to většinou v žalmech a v knihách prorockých. Překlady Septuaginty jsou velice pestré. Kdykoli však jde o Boha, tedy o vazbu typu "Hospodin je má pevnost, tj. mé útočiště", užívá Septuaginta jako

překlady buď abstrakta, např. ischys = síla, dynamis = moc apod., nebo substantiva, označujícího osobu, např. hyperaspistés (Ž 26,1 27,1) = zaštiťovatel, skepastés (Sir 51,2) = obránce, ochránce atd. Neužívá tedy nikdy takového slova, které by mohlo vyvolat představu objektu, předmětu.

c) Útes - cúr (75 x !). Běžný překlad je řecké petra = skála (31 x), ale jen tam, kde nejde o Boha. Kdykoli je označením Boha, vždy překládá jinak: fylax = strážce (2S 22,3.47 bis), boéthos = pomocník (Ž 17,3 19,5 77,35 92,22), boétheia = pomoc (Ž 88,44), anebo docela obecnými tituly jako dikaios = spravedlivý (1S 2,2), ktistés = stvořitel (2S 22,32), megas = veliký (Iz 26,4) nebo přímo theos = bůh (1S x!) a kyrios = pán (Iz 17,10). Zase se tedy vyhýbá představě objektu.

d) Skála - sélá' (62 x). Septuaginta má na 52 místech překlad petra a na zbylých několik dalších ekvivalentů. Boha však označuje tento výraz jen jednou (2S 22,2). Zde je sice též petra, a to je jediný zachovaný chrématomorfismus Starého zákona, výjimka je však vysvětlitelná tím, že v paralelním textu, kterého se užívalo liturgicky, tj. v Ž 17,2, je stereóma = síla, pevnost, tuhost, tedy zase abstraktum.

e) Štít - mágén: Vedle častějších případů, kdy je Bůh přirovnáván k nějakému přírodnímu útvaru, je přízviskem Božím v jednom případě také předmět, který je lidským výrobkem - štít. Věc je tedy dvojnásob delikátní. Když jsem prošel všechna místa, ukázalo se, že o Bohu se ho užívá poměrně často, 21 x. Ani na jediném místě však není obvyklý řecký ekvivalent a tedy doslovný překlad, nýbrž vždy jen opis: 11 x hyperaspistés = zaštiťovatel, 2 x hyperaspismos = zaštiťovatel, 4 x vazba s určitým tvarem slovesa hyperaspizein = zaštiťovat, 2 x antiléptór = zadržovatel, 1 x boétheia = pomoc, 1 x je překlad zcela volný. Tento poslední případ je nejzajímavější. Jde o Ž 84,12: neboť slunce a štít (je) Hospodin - hebr. kí šemeš umágén jhvh - řec. eleon kai alétheian agapá kyrios = milosrdenství a pravdu miluje Pán.

To je velmi důkladné odchýlení od původního znění, za nímž musil být výrazný teologický záměr, které tedy nemohlo vzniknout z překladatelského omylu. Snad je v pozadí úsilí o distanci od známého obrazu slunečního kotouče - štítu, uctívaného jako božské znamení právě v Egyptě, kde Septuaginta vznikala. Ale možná že jsou v pozadí ještě další konkrétní kultické realie a mýtické souvislosti.

6. Výsledky

Z uvedených poznatků lze vyvodit, že stanovisko Septuaginty vůči chrématomorfismům je podstatně negativnější a určitější než vůči antropomorfismům i antropotatismům. Ty oba Septuaginta přeznačuje jen nedůsledně a v menšině případů, kdežto chrématomorfismy zcela radikálně.

K teologického zhodnocení tohoto objektivního nálezu je třeba se ptát po vnitřních motivech postoje Septuaginty v této otázce. Předně si tu musíme uvědomit, že mezi antropomorfismy a antropotatismy na jedné a chrématomorfismy na druhé straně je velký vnitřní rozdíl. Zatímco první mohou sloužit k vyjádření víry v osobního Boha, mohou druhé pouze metaforicky naznačovat nějakou Boží vlastnost nebo činnost, např. Bůh je štít = Bůh zaštituje. Důležité je tu pravidlo o nezměnitelnosti subjektu a predikátu. Bůh je štítem, ale štít není bohem. Snaha zabránit takové záměně a z ní vyplývajícímu nedorozumění byla zřejmě jedním z hlavních důvodů, proč Septuaginta vymýtla chrématomorfismy. Věc sama je však tak důležitá, že se k ní vrátím při některé další příležitosti.

V. V ý s l e d n í c e a s m ě r n í c e

1. Přístup exegeta k Septuagintě

Předně poznámka na vysvětlenou: Výklady o překladatelské metodě i o teologii Septuaginty samozřejmě nechtějí nijak protěžovat Septuagintu proti Masore či dokonce hlásat její nadřazenost, jak se k tomu klonili někteří starozákonníci koncem

minulého a částečně i na počátku našeho století. Základním textem pro studium Starého zákona je a zůstane znění hebrejské v ben-ašerovské úpravě, tedy Masora. Mluvit o "původním textu" ovšem není zcela přesné, protože i tento text má svou složitou minulost - redakční, literární i jazykovou. Přesně vzato je hebrejský text nejstarší tradiční vrstvou na našem horizontu, samozřejmě text konsonantní, kdežto punktace je jeho židovský komentář. Septuaginta je pak nejen jeho první překlad, nýbrž i první komentář, starší než punktace, a proto po konsonantním textu je historicky vzato nejbližším následujícím stupněm tradičního procesu.

Co říci závěrem o Septuagintě teologicky? Její literární nesourodost je dávno známa a byla už zmínka o jejích příčinách i podobách. Přesto však se ukázalo několik rysů, víceméně společných pro celý komplex Septuaginty. Septuaginta rozhodně není dílem blouznících a básnických diletantů, ale dílem cílevědomých tradentů, kteří se snažili o zvěstnou zřetelnost a teologickou přesnost, pokud jim to dovozovala filologie, a zároveň o filologickou přesnost, pokud jim to dovozovala teologie. Hlavní rozdíl překladatelského postoje různých tradentů - překladatelů či tradičních okruhů a tím i rozdíl v redakci jednotlivých biblických knih Septuaginty je právě v tom, jaký podíl a jaká důležitost byla při překladu přikládána první či druhé složce.

Pro exegeta, který se zabývá Septuagintou, z toho vyplývá několik metodických směrnic:

a) U t e x t u , který je z hebrejštiny přeložen poměrně d o s l o v n ě , je třeba především zkoumat, nakolik formálně přesný překlad zachoval či posunul smysl původní hebrejské výpovědi, a to jak vlivem rozdílů v náplni gramatických kategorií, tak ve významu či ve frazeologii.

b) U t e x t u přeloženého v o l n ě je třeba ptát se, zdali

1. byla vazba či výpověď vůbec přeložitelná přesněji v rámci

řeckých gramatických možností,

2. zdali Septuaginta neměla odchýlnou hebrejskou předlohu,
3. a teprve jestliže žádnou z obou předchozích otázek nelze s dobrou pravděpodobností zodpovědět kladně, je třeba analyzovat ve významovém posunu z á m ě r tradice, který zrcadlí teologickou linii verze.

Shrnuto do jediné věty: Máme-li být Septuagintě právi, musíme mít stálý zřetel na její stránku jazykovou, textově kritickou i teologickou.

2. Vztah Septuaginty a Masory (geneticky)

Jestliže přijmeme novodobé hypotézy o vzniku Septuaginty, jmenovitě také hypotézu Barthélémyho, můžeme rozlišit v historickém pohledu dvojí období: první se vyznačuje maximem spontánnosti a minimem programovosti, u druhého je to opačně.

a) Prvá fáze: maximum spontánnosti, minimum programovosti. Prvou fází či prvním obdobím rozumím čas, kdy Septuaginta vznikala, kdy se z praktických pohnutek a k praktickému, převážně liturgickému použití začaly ve sborech diaspory překládat jednotlivé stati či knihy z hebrejštiny do řečtiny. Je pravděpodobné, že se tato první garnitura překladatelů netrápila příliš teoretickými úvahami, jak co vyjádřit, aby to Řekům chutnalo. Tito první překladatelé prostě žili v řeckém prostředí, asi i převážně řecky myslili, byli to prostě heřenisté, ovšem bez pejorativního příděchu pozdější doby. Tak lze říci, že vzniku Septuaginty předcházela závažná změna, způsobená diasporou. V dřívější době a v Palestině bylo "židovství" nejen "náboženstvím" (raději: konfesí či vírou), nýbrž zároveň a nedělitelně i celostní životní strukturou. Vypudit někoho z obecnství Izraele znamenalo znemožnit mu účast na duchovních statcích víry (sr. 1S 26,19: nebo mne vyhnali dnes, abych nemohl obcovati dědictví Hospodinovu, jako by řekli: Jdi, služ bohům cizím). - U Židů diaspory se situace radikálně mění: Žijí v novém prostředí, adaptují svůj životní sloh, a přece si zachovávají svou víru. To nebylo samozřej-

mé. Naopak - svým způsobem to byl div. Protikladem toho je islám, který zákazem překladu Koránu z arabštiny do jiného jazyka fakticky fixoval všechny moslimy všech časů na arabský kulturní typ. Proto se také arabštiny šířila zároveň s islámem do řady zemí. Židovství to nedělalo. Prokázalo jedinečnou schopnost životní adaptace bez náboženského synkretismu a Septuaginta je ovocem této změny.

Mutatis mutandis je to vykřičník pro nás dnes: Jestliže se příliš teoreticky staráme o to, jak vlastně vyhlíží ten "dnešní, moderní člověk", jaké má sklony a vlastnosti, tužby a názory atd., pak si tím dáváme nepřímě vysvědčení, že sami takovými moderními lidmi nejsme. A to je ovšem chyba. Zůstane-li ve svém nitru lidmi minulosti, povznesenými nad bolestí a úzkostí našich dnů, a budeme-li přitom chtít "modernizovat" evangelium a tak je "přiblížit modernímu člověku", nebude to k ničemu. Cesta je jiná: Žít plně svůj život, svůj okamžik, a v jeho hlubinách nejprve sami osobně a pro sebe okusit moc Slova - právě jako moderní lidé. A pak se o to rozdělit s ostatními. Tak to alespoň dělali překladatelé Septuaginty v prvním období.

b) Druhá fáze: Maximum programovosti, minimum spontánnosti. Po prvním přišlo druhé období, kdy se podle Barthélémyho ujali řeckého znění Starého zákona palestínští rabíni a začali je upravovat podle programu svého pravověří a tím i ke stále větší doslovnosti. Některé volněji přeložené části Septuaginty jim asi k tomu poskytly dobrý důvod. Ale přece byla jejich snaha v podstatě velmi problematická. Skrývalo se za ní přesvědčení, že víra je vázána na určitý kulturní typ, jež tito palestínští rabíni chtěli úpravami textu restituovat a svázat jím i diasporu. Jinak řečeno: Z řecké bible chtěli udělat hebrejskou bibli v řeckém znění. Měli zato, že víra je neodělitelná od životního slohu, etického systému, národní minulosti atd. V tom se ukázali jako předchůdci těch židovských proudů, které až dodnes chtějí na základě jedné víry (či spíše jednoho životního postoje - o živou víru už jde

zřídka) vytvořit opět jeden národ v jedné zemi. - Křesťanství se dalo druhou cestou, tou, po které už dříve vykročila židovská diaspora. Zvěst prvních letnic ruší bohoslužebnou výsadu hebrejštiny a s ní zároveň všecku vázanost zvěstí na jazyk, církve na národ a víry na zákon (v řeckém, nikoli původním, hebrejském smyslu). Nebezpečí recidiv ovšem trvá. Dodnes jsou i mezi křesťany staromilci, kteří jsou nakloněni k tomu ztotožňovat křesťanství s (některým) kulturním typem minulosti. Pokud nám je jejich tužba mementem a nikoli měřítkem, mají svou funkci: Připomínají totiž, že naším úkolem není - a nikdy nebyla - "honba za moderností", a že sebe atraktivnější obal nezpůsobí, aby evangelium přijal každý, komu je v něm nabídneme.

3. Posuny Septuaginty

Po otázce, "jak na to Septuaginta šla", je ještě třeba zeptat se závěrem, co z toho vzešlo, čili jak to dopadlo, kde jsou hlavní změny, způsobené Septuagintou. Pokusíme se shrnout tyto posuny do šesti pojmů, které ovšem zdaleka nevyčerpávají celý problém, ale přesto alespoň naznačují směr, kterým Septuaginta teologicky posunovala.

Jde o dvě oblasti; předně o lidi a příběhy, tedy biblické postavy a biblická vyprávění, za nimiž je skryto a na nichž se ukazuje Boží jednání a Boží vedení. Zde lze posuny Septuaginty shrnout do tří slov: historizace - lokalizace - individualizace. Je ovšem nutno připomenout, že stejnou tendenci vykazuje už hebrejské podání pozdější doby, takže Septuaginta v ní vlastně jen pokračuje. Ale přesto pojetí Septuaginty tu znamená nový stupeň. Ukažme si věc na několika příkladech:

a) **H i s t o r i z a c e** : Značná část Starého zákona je už sama o sobě koncipována jako "zprávy o příbězích Izraele" - rozumí se že v minulosti. Ale tato minulost je - už vzhledem k sémantice hebrejského slovesa - v hebrejské vrstvě ve svém naučném, pragmatickém dosahu, z á r o v e ň přítomností, je modelem, který se děje stále, do něhož Izrael

znovu a znovu vstupuje. - Septuaginta však zařazuje biblická vyprávění do času mnohem radikálněji, a to hned dvojím způsobem: Předně časově pojatým indoevropským slovesem, a za druhé tím, že mění strukturu kanonu, tj. jinak jej seřazuje. Tato změna je ovšem doložena až v křesťanských kruzích, ale není třeba pochybovat o tom, že vyjadřuje už mnohem starší a patrně původně podvědomý pohled židovské diaspory. Ze Zákona, Proroků a Spisů jsou "dějiny Izraele" a "řeči proroků", kteří teď mohou a mají konkurovat řeckým mudrcům a řečníkům.

b) **L o k a l i z a c e a i n d i v i d u a l i z a c e** : Obě souvisejí s rozhodnutím Septuaginty, jistě nikterak lehkým, snadným a jednoznačným, přepisovat a tedy nepřekládat vlastní jména. V hebrejském znění je namnoze mezi apelativy a proprii plynulý přechod, který má závažný teologický význam a zvěstný dosah. Sr. např. adam - člověk, bet-el - dům Boží atd. I tam pak, kde jde zřetelně o propria, napomáhal hebrejskému čtenáři průhledný význam jména k tomu, aby mu minulostní postava přerůstala v přítomností typ. Příklad: Babel je všude tam, kde je "zmatení" (Gn 11,9), Judou je každý "vyznavač" (Gn 29,35), Davidem ten, koho miluje Hospodin. Mluvicí jméno otevírá čtenáři či posluchači jakoby vstup do postavy jeho nositele. To ovšem končí, jakmile jméno "nemluví". A tak se v Septuagintě z typů stávají místa a individua, místa vzdálená a neznámá, individua minulá a jaksi cizí, na nichž živé a přítomné zůstává jen analogické Boží jednání, vedení, trestání a odpouštění.

Tím se dostáváme k druhé oblasti, v níž jde o Boha a o svědectví o něm. Zde lze posuny Septuaginty zase shrnout do tří slov: spiritualizace - transcendentalizace - univerzalizace. Ke každému opět několik poznámek; předem však ještě připomínka, že i tyto tři tendence jsou ovšem také již obsaženy v hebrejské vrstvě a nejsou tedy novinkou Septuaginty. Ale Septuaginta je přejímá, zdůrazňuje a rozpracovává.

a) **S p i r i t u a l i z a c e** : Sledujeme-li ráz různých tradičních okruhů či vrstev (nepřesně "pramenů") hebrej-

ského znění Starého zákona, ukazuje se vcelku zřetelně, že v pozdější době už tradice neličí Boží zásahy do dění tak masivně jako dříve. Tak např. literárně historicky pozdější příběhy Josefovny (Gn 37-50) jsou zpracovány mnohem "spirituálněji" než příběhy Eliášovy, pocházející literárně (či v ústním podání) z podstatně starší doby. Dalo by se to schématicky shrnout asi tak, že už i ve Starém zákoně jsou stopy procesu, podle něhož se Boží jednání hledá nejprve v přírodě, pak v dějinách a nakonec v lidském nitru. Zde představuje Septuaginta zřetelně další stupeň tradičního procesu, jak ukazuje např. její odpor k chrématomorfismům, pokusy interpretovat nově a po svém některé zázraky atd.

b) **T r a n s c e n d e n t a l i z a c e** : Ta souvisí úzce se spiritualizací a je vlastně jen její další etapou. Její stopy jsou i v hebrejské tradici palestinské, v talmudu, targumech a midraších. V Septuagintě se projevuje např. zaváděním "andělů", hypostazováním Božích vlastností, výpůjčkami platonických filosofů a pod., tedy tendencí, pokračující později u Filona a v alexandrijské katechetické škole.

c) **U n i v e r z a l i z a c e** : Tu snad nejlépe ilustruje a dokládá to, co bylo řečeno o překladu kyrios za JHVH. Zde byli palestínští tradenti přinejmenším opatrnější a tak tato tendence představuje nejspecifičtější dědictví diaspory a doklad toho, jak i v ní - navzdory skepsi palestinských strážců tradice - byl při díle duch proroků. Posláním proroků totiž bylo především nově vidět a objevovat Boží jednání - tradičně: Boží ruku - i tam, kde ji ostatní už nebo ještě neviděli. A právě židovstvu diaspory navzdory nejednomu neblahému rysu, který si tato skupina či lépe tyto skupiny nesly, bylo dáno přivlastnit si to vzácné a tehdy revoluční poznání, že všude ve světě jsou v Boží ruce a že Bůh - Hospodin je kyrios, samojediný vládce, i v těch oblastech, které teprve objevujeme nebo ještě vůbec neznáme.

A tu jsme zcela na konci, u našeho vlastního úkolu. K ničemu nebude, budeme-li sebehorlivěji a třeba i sebepravověr-

něji mluvit o tom, jak Bůh k d y s i d á v n o přišel a jednal v Ježíši Kristu, nebudeme-li mít otevřené oči pro jeho jednání dnes, s námi a mezi námi. Bůh, který byl živý jen od r. 1 do r. 33, už nám dnes k ničemu není a s ničím nám nepomůže. Je-li však živý dnes a na věky, pak interpretovat znamená vidět a ukazovat, spatřovat a dosvědčovat, kde a jak a v čem on sám dělá své dílo v našich dnech a co smíme od něho čekat i pro zítřek.